ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 105, Haziran 2020, s. 349-367

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.42925>

Yayın Geliř Tarihi / Article Arrival Date
16.04.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.06.2020

Makbule ERDOĞAN

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili, Yüksek Lisans Öğrencisi
mkblerdogan86@gmail.com

THE SIGNS IN THE TURKEY'S TURKİSH OF THE VERBS WHICH ARE IN MUHAKEMETU'L-LUGATEYN

Abstract

Cagatay Turkish was used for many years, from the 15th century to beginnings of 20th century, as speaking and writing language of the Asian Muslim Eastren Turkish Nationality. This language which had lived for centuries was used as literary and government language. In Cagatay language many literary works were written espacially about historical and religious ones. One of those works is Muhakemetu'l-Lugateyn which was written by Ali Sir Neavi. It is one of the most important literary work of Turkish literary with its word wealth and Turkish language consciousness. One of the types of words in Makemetu'l-Lugateyn is verbs. In this passage we make a study of some verbs including çıda-, kıda-, kazgan-, kıçığla-, köndür-, söndür-, suqlat-, töz-, tüz-, yada-. We try to analyze how they have kept their word types until today.

Keywords: Muhamekemtu'l-Lugateyn, Cagatay Turkish, Turkey's Turkish, verbs

MUHAKEMETÜ'L-LUGATEYN'DE BULUNAN FİİLLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ İZLERİ

Öz

Çağatay Türkçesi, 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar uzun yıllar boyunca Asya'daki Müslüman doğu Türklüğünün yazı ve konuşma dili olarak kullanılmıştır. Yüzyıllarca varlığını devam ettiren bu yazı dili devlet ve edebiyat dili olarak kullanılmıştır. Çağatay Türkçesiyle edebî, dinî ve tarihî konular başta olmak üzere muhtelif alanlarda pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri Ali Şir Nevâî tarafından kaleme alınan Muhakemetü'l-Lugateyn'dir. İçinde barındırdığı kelime zenginliği ve taşıdığı Türkçecilik şuuru ile Türk edebiyatının en kıymetli eserlerinden biridir. Muhakemetü'l-Lugateyn'de yer alan kelime türlerinden biri de fiillerdir. Bu yazımızda Muhakemetü'l-Lugateyn'de bulunan yüz adet fiilden çıda-, kada-, kazğan-, kıçığla-, köndür-, söndür-, suklad-, töz-, tüz- ve yada- fiillerini ele aldık. Söz konusu fiillerin ortak Türkçe dönemlerinden bugüne gelinceye kadar varlığını ne ölçüde koruduğunu araştırmaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Muhakemetü'l-Lugateyn, Çağatay Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Fiiller

Giriş

Türk yazı dilinin başlangıç tarihinin, sekizinci yüzyıldan önce olduğu kabul edilir. Eldeki ilk metinlerin gelişmiş anlatım gücü, bu dilin belirli evreleri aşmış, işlenmiş bir yazı dili niteliğinde olduğunu göstermektedir. Metinlerin taşıdığı bu özellikler Türk yazı dilinin başlangıcının milattan sonraki ilk yıllar olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

Eski Türkçe olarak adlandırılan bu dönem Köktürkçe ve Uygur Türkçesini içine alır. Kimi araştırmacılara göre Orta Türkçe, bu görüşe karşı çıkanlara göre ise Eski Türkçe dönemini temsil eden Karahanlı Türkçesi bu iki dilin devamı olarak ortaya çıkmıştır. Karahanlı Türkçesi bütün Türklerin ortak yazı dili idi.

Eski Türkçenin devamında gelen süreç Orta Türkçe dönemidir. Orta Türkçe dönemi Harezmi Türkçesi ile temsil edilir. Harezmi Türkçesi, 11. - 12. yüzyıllarda Türkleşen Harezmi bölgesinde Oğuz, Kıpçak ve Kanglı boylarının yerleşik hayata geçmelerinin sonucu olarak Karahanlı Türkçesi temelinde Oğuz Türkçesi ve Kıpçak Türkçesinin bu bölgede karışıp kaynaşmasından oluşan Türkçeye verilen isimdir (Ata, 2002: 12).

Eski Türkçenin ömrünü tamamlamasıyla birlikte ayrılan Türklük kollarının yeni kültür merkezleri etrafında kendi şivelerine dayanan yazı dillerini meydana getirmeleri, birden fazla yazı dilinin doğmasına ve gelişmeye başlamasına sebep olmuştur (Ergin, 2004: 14).

Türk dilinin genel yapısındaki değişme ve gelişmeler, Orta Türkçe döneminden itibaren başlamıştır. Bu değişim ve gelişmeler, Türkçenin dallara ayrılarak yeni yazı dillerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Korkmaz, 2017: 68).

Karahanlı Devleti'nin dağılmasından sonra bir taraftan Harezmi Türkçesi, diğer taraftan Kıpçak Türkçesi ortaya çıkmıştı. Bunlar birer geçiş dönemi dili idi. Karahanlı ve Harezmi Türkçesi temelinde şekil alan dil Çağatay Türkçesidir (Argunşah, 2014: 9).

Çağatay Türkçesi, 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar uzun yıllar boyunca Asya'daki Müslüman doğu Türklüğünün yazı ve konuşma dili olarak kullanılmıştır. Yüzyıllarca varlığını devam ettiren bu yazı dili devlet ve edebiyat dili olarak kullanılmıştır. Çağatay Türkçesiyle edebî, dinî ve tarihî konular başta olmak üzere muhtelif alanlarda pek çok eser kaleme alınmıştır.

Çağatay Türkçesinin edebî sahasında yetişen en önemli şahsiyetlerden biri Ali Şir Nevâî'dir. Nevâî, 1441 yılında Herat'ta dünyaya gelmiştir. Ailesi Timurlu sarayında görevli olduğundan çocukluğu Timur şehzadelerinden Hüseyin Baykara ile beraber geçmiştir. Çocuklukta başlayan bu dostluk ömür boyu devam etmiştir. Hüseyin Baykara, Timurlular tahtına çıkınca yakın dostunu yanında görmek istemiş ve Ali Şir Nevâî'yi yanına davet etmiştir. Ali Şir Nevâî devletin farklı kademelerinde mühürdar, naip, nişancı ve valilik gibi vazifeler almıştır. Devlet adamlığı yanında çok verimli bir şair ve yazar olan Nevâî, 1501 yılında doğduğu şehirde vefat etmiştir.

Çeşitli medreselerde ders alan Nevâî, daima ilim ve sanat insanları ile bir arada olmuştur. Kendisini yetiştirmesinde etkili olan isimlerin başında İranlı büyük mutasavvıf Abdurrahman-ı Câmî gelmektedir. Câmî'nin fikirlerine duyduğu hürmet onun Câmî'nin mensup olduğu Nakşibendiyye tarikatına girmesine vesile olmuştur. İçinde bulunduğu çevre çocuk yaşta sanatla buluşmasını sağlamış ve Nevâî henüz on beş yaşlarında iken şair olarak adını duyurmayı başarmıştır (Kut, 1989: 449-453).

Şiire Farsça ile başlayan şair Abdurrahman-ı Câmî ve Hüseyin Baykara'nın istediği üzzerine zaman zaman yazdığı Farsça eserlerini bir divanda toplamıştır.

Nevâî'yi sadece bir şair olarak adlandırmak elbette yeterli değildir. Hayatı boyunca yazdığı eserler pek çok farklı konuyu barındırır. Zengin kültür birikimine sahip bir müellif olmanın yanı sıra şuurlu bir Türkçecidir. Yaşadığı bölgede hâkim dil Farsçadır ve birçok Türk aydını eserlerini Farsça olarak kaleme almaktadır. (Argunşah, 2015: 40).

Şairlerin Farsça yazmayı maharet saydığı bu dönemde Nevâî eserlerini Türkçe kaleme alır. Türklerin eserlerini kendi dillerinde hiç değilse Farsçayla yazdıkları kadar Türkçe ile de yazmaları gerektiğini dile getirir. Nevâî'ye göre Türkçe, sanat eseri yazmaya yetecek kadar nitelikli bir dildir.

Nevâî, Farsça şiirler yazmış ve iki dili de ustalıkla kullanan biri olarak Türkçenin Farsçadan üstün niteliklere sahip olduğuna inanıyordu. Nevâî için sadece kendisinin Türkçe yazması yetmezdi bu şuur bütün Türk aydın kesimine yayılmalıydı. Kendi eserlerinde ortaya koyduğu bu bilinç başkalarına da yol gösterecek bir rehber olarak şekil aldı ve Muhakemetü'l-Lugateyn adlı eseri meydana geldi.

Muhakemetü'l-Lugateyn, kelime manası olarak iki dilin mukayesesi anlamına gelmektedir. Eserin yazılış gayesi Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu gösterebilmektir. Nevâî'ye göre Türkler Farslardan pek çok konuda üstün niteliğe sahiptir ve bu dilleri için de geçerlidir. Dillerindeki mükemmellik yönünden Türkler Farsları geçmiştir. Türkçede bulunan kimi kelimelerin özellikle fiillerin karşılığı Farsçada yoktur. Türkçedeki kelimelerin anlam inceliği ancak Arapçanın yardımıyla Farsçada bir karşılık bulabilir.

Muhakemetü'l-Lugateyn, içinde barındırdığı kelime zenginliği ve taşıdığı Türkçecilik şuuru ile Türk edebiyatının en kıymetli eserlerinden biridir. Eser farklı bakış açılarıyla pek çok defa çalışmalara konu olmuş ve hakkında ilmî yayınlar yapılmıştır.

Özellikle içinde geçen yüz fiil Rıdvan Öztürk tarafından hazırlanan “Ali Şir Nevâî'nin Dili Hakkında” adlı çalışmada incelenmiştir.¹

Bu yazının konusunu Muhakemetü'l-Lugateyn'de yer alan fiiller oluşturmaktadır.

İnceleme

Biz çalışmamızda Muhakemetü'l-Lugateyn'de yer alan çıdamak, kadamak, kazganmak, kıçıklamak, köndürmek, söndürmek, sukladmak, tözmek, tüzme ve yadamak fiillerini ele aldık. Söz konusu fiillerin Batı Türkçesi temsilcilerinden Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Doğu Türkçesi temsilcilerinden Kırgız Türkçesi, Kazan-Tatar Türkçesi ile Başkurt Türkçesinde ne ölçüde yer aldığını araştırmaya çalıştık.

Çalışmamızda, bizden önce yapılan çalışmalardan farklı olarak söz konusu fiillerin Türkçedeki varlığını araştırırken Türkçenin Farklı zaman ve sahalarında yazılan eserlerden örnekler vererek tanık gösterme yoluna gittik.

Muhakemetü'l-Lugateyn'i incelemek söz konusu olduğunda Çağatay Türkçesiyle yazılan eserlerin Türkiye Türkçesinde anlaşılma ve değerlendirilme ihtiyacından kaynaklanan ilk sözlük denemesi olan (Kaçalın, 2011: 13) Abuşka Lugati ilk kaynaklardan biridir. İncelediğimiz fiillerin özellikle Abuşka Lugatinde verilen anlamlarını dikkate aldık. Farklı isimler tarafından hazırlanan Abuşka Lugati metinlerini incelemekle birlikte tanık gösterirken Mustafa Kaçalın tarafından hazırlanan çalışmanın² sayfa numarasını verdik.

Taradığımız metinleri, Doğu Türkçesi sahasında yazılan metinler yanında Eski Türkçe döneminden (Orhon Yazıtları), Karahanlı Türkçesinden (Atabetü'l-Hakayık, Kutadgu Bilig, Divânu Lugâti't-Türk), Harezm Türkçesinden (Nechü'l-Feradis, Husrev u Şirin, Mu'inü'l-Mürîd, Kısasü'l-Enbiyâ), Çağatay Türkçesinden (Babür Divanı, Kemâleddîn Hüseyin Harezmî'nin Çağatay Türkçesiyle Kasîde-i Bürde Şerhi, Riyâzü'd-Devle), Eski Anadolu Türkçesinden (Yunus Emre divanı, Süheyl ü Nevbahar, Gül ü Hüsrev) ve Osmanlı Türkçesinden (Firâkî ve Husrev ü Şîrin'i, Mirzâzâde Mehmed Sâlim Divanı) seçerek fiillerin Türkiye Türkçesine ulaşırken geçirdiği ses ve ya anlam değişikliklerini tespit etmeye çalıştık.

1. Cıdamak / çıdamak: Muhakemetü'l-Lugateyn'de “Dayanmak, sabretmek, katlanmak, takat getirmek” anlamlarına gelmektedir. Tatar Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde güncelliğini korumaktadır. Türkiye Türkçesinde ise Güncel Türkçe Sözlük, Tarama ve Derleme Sözlüğünde yer almaktadır. Fiil aşağıdaki metinlerde tespit edilmiştir.

EDEBÎ ESERLER

Ak Möör Destanı

Kereli keçe tamaşa, külböy turat kim **çıdap**. (s. 34)

Ukkanıma köp boldu, oşondon beri **çıdadım**. (s. 37)

Çüy Bayanı Hikayesi

Ayrımdarı şamalduu şaardın kaarına **çıdabay**...(s.44)

¹ Öztürk, R. (1997). Ali Şir Nevâî'nin Dili Hakkında. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, 1995(43), 369-376.

² Kaçalın, M. (2011). Niyazi, Nevâî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar (Giriş-Metin-Dizinler-Tıpkıbası). Ankara: TDK Yayınları.

Azıraak **çıdap** tursañ rayono menen süylöşüp... (s.95)

Kerim Tinçurin'in Hikâyeleri

... bu kadalğan meçêge **çıdar** helêm kalmadı (s. 255)

Kısasü'l-Enbiyâ

Öwrülüp kolin bastı, kolu yançıldı, ağırığa **çıdamadı**... (204v/16)

SÖZLÜKLER

Abuşka Lugati

çıda-: Sabretmek, tahammül etmek, takat getirmek. (s. 924)

Derleme sözlüğü

cıda-:1. Beğenmek, istemek. 2. Sabretmek. (cilt:3)

Güncel Türkçe Sözlük

çıda-: Sözlükte çıda- fiili olmamakla birlikte fiilden türeyen isim şekli bulunmaktadır.

çıdam: Sabır.

Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü

çıda-: Dayanmak, sabretmek, katlanmak. (s. 135)

Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü

çıda-: 1. Tahammül etmek, sabırlı olmak. 2. Direnmek, karşı durmak müdafaa etmek.

...tügel öç yıl kötöv elê, **çıdap** bulmıy öç seğat. (s.95)

Sözlükte ayrıca fiilden türemiş çıdam “metanet, sabır”, çıdamlılık “metin olma”, çıdamsız “dayanaksız” başlıkları da vardır. (s.66)

Kırgız Türkçesi Sözlüğü

çıda-:Tahammül etmek, katlanmak, dayanmak.

Sözlükte ayrıca fiilden türemiş çıdam “sabır, tahammül”, çıdamduu “sabırlı, tahammüllü”, çıdamkay “sabırlı, tahammüllü” çıdamkaylık “sabırlılık, tahammüllülük” isimleri vardır.

Tarama Sözlüğü

çıda-: Sözlükte çıda- fiili olmamakla birlikte fiilden türeyen isim şekli bulunmaktadır.

çıdam: Sabır.

Türkmen Türkçesi Sözlüğü

cıda-: Katlanmak, sabretmek.

2. Kadamak: Muhakemetü'l-Lugateyn'de “batırmak, mıhlamak, sağlamlaştırmak” anlamındadır. Doğu Türkçesinde varlığını korurken Güncel Türkçe Sözlük'te yer almamaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise bir çok farklı yörede kullanılması dikkate değerdir.

EDEBÎ ESERLER

Ak Möör Destanı

Kancığası **kadaluu**, kömöldürük körktölüü (s.28)

Kerim Tinçurin'in Hikâyeleri

... kükrek östende **kadalgan** kömêş gerb belen gaskeriy bër nişan (s. 202)

... kükregenên nek yöregê östene bër zur al çeçeknê **kadadı**. (s.207)

SÖZLÜKLER

Abuşka Lugati

kada-: Batırmak, sançmak.

kadal-: Batmak, sançılmak. (s. 951)

Derleme Sözlüğü

kada-: 1. Teyellemek, iri iri dikmek. 2. Sıkıştırmak, bağlamak. 3. İki şeyi birbirine çivi ile iliştmek. 4. Hayvanı bir yere kısa ve sıkı bağlamak. 5. Gövdeyi bir yönden öbür yöne çevirememek, tutulmak. (cilt: 8)

kadan-: 1. Dayanmak, direnmek. 2. Kısa iple bağlanan hayvan çok hareket edememek. 3. Yorulmak, tıkanmak, takılıp kalmak. 4. Yerleşmek, kalmak. 5. Mıhlamak, çivilenmek. (cilt: 8)

Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü

kada-: Batırmak, sokmak, saplamak, çakmak, dikmek.

kadağ : Çivi, mih.

kadal-:1. Saplanmak, batırılmak, kesilmek. 2. Boğaza takılmak. 3. Ölmek, yok olmak. (s.254)

Kırgız Türkçesi Sözlüğü

kada-: Saplamak, sokmak.

kadal-: Saplanmak, çakılmak.

kadan-: Kendi üzerine takmak, takınmak. (s. 382)

Tarama Sözlüğü

kadan-: Pekişmek, yerleşip kalmak. (s. 133)

3. Kazganmak: Muhakemetü'l-Lugateyn'de yer alan fiil “kazanmak, edinmek, elde etmek” anlamındadır. Türkçenin en eski yazıtlarından Güncel Türkçe Sözlük'e kadar anlamını koruyarak gelmiştir. Türkiye Türkçesinde kazan-, Azerbaycan Türkçesinde qazan-, Türkmen Türkçesinde gazan-, Başkurt Türkçesinde qazan-, Kazan-Tatar Türkçesinde kazgan- ve kazan- şeklinde varlığını korumaktadır. Taşdığı bir takım fonotik farklara rağmen Türkçenin ortak ve işlek bir fiili olduğu açıktır. Türkçenin farklı dönem ve lehçelerine ait olan metinlerden seçilen örnekler aşağıda gösterilmiştir.

EDEBÎ ESERLER

Atabetü'l-Hakayık

Ꞑamuğ **kazğanı**ğlı ajun malını. (s.273 Ba C)

Kutadgu Bilig

Kümüş işke tutsa tüker alkınur

O sözüüm işke tutsa kümüş **kazğanur** (189)

Kılıç el tutar hem bodun **kazğanur**

Kalem el tüzer hem hazîne urur (2714)

Nehcü'l-Ferâdis

...âdem oğlı erte ne kılgısı turur ne **kazğanı**sı turur...(234/10)

Orhon Yazıtları

...törüg **kazğanı**p uça barmış... (KT D16)

...ança **kazanmış** ança itmiş... (KT D22)

...kagan ilin törisin ança **kazantı**...(KT D31)

Süheyl ü Nevbahâr

Dürişüp hünler **kazanmış** idi

Hünler **kazanmak** aña iş idi (5208)

Yunus Emre Divanı

Şol qahırla **kazananlar** güle güle yedürenler

Götürdüm perdelerini didâruma baqsun demiş (99v5)

SÖZLÜKLER

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü

qazan-: Kazanmak, haketmek.

Başkurt Türkçesi Sözlüğü

kazan-: Kazanmak, sahip olmak. (s. 344)

Çağatay Türkçesi

kazğan-:Kazanmak, edinmek, elde etmek. (s. 315).

Divânu Lugâti't-Türk

kazgan-: Kazanmak. (s. 696)

Güncel Türkçe Sözlük

kazan-: 1. Kazanç sağlamak. 2. Olumlu, iyi bir sonuç elde etmek. 3. Çıkmak, isabet etmek. 4. Edinmek, sahip olmak. 5. Tutulmak, yakalanmak. 6. Kendinden yana çekmek. 7. Ele geçirmek, fethetmek, kazanç sağlamak. 8. Yenmek, galip gelmek.

Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü

ķazan-: Kazanmak, bir hedefe erişmek.

ķazğan-: Gayretle çalışmak, emek vermek. (s. 284)

Türkmen Türkçesi Sözlüğü

gazan-: Kazanmak, yenmek, ütmek.

4. Kıcığlamak: Muhakemetü'l-Lugateyn'de yer alan fiilin anlamı kaynaklarda “tahrik etmek, tahriş etmek, gıdıklamak” şeklinde açıklanmıştır. Batı ve Doğu Türkçesinde kıcı- kökü ve aynı kökten türetilen kelimeler varlığını korumaktadır. Muhakemetü'l-Lugateyn'de yer alan fiile en yakın hâlinin Türkiye Türkçesinde kullanılıyor olması dikkate değerdir.

SÖZLÜKLER

Abuşka Lugati

ķıcış-: Gicişmek. (s. 960)

Dîvânu Lugâtî't-Türk

ķıçıla-: Birini güldürecek yerlerinden kaşımak, gıdıklamak. (s. 709)

Güncel Türkçe Sözlük

gıcıkla-: 1. Gıcık oluşturmak, kaşındırmak. 2. Kuşkulandırmak. 3. Cinsel istek uyandırmak.

gıcık: Sözleriyle, davranışlarıyla karşısındakini kızdıran, sinirlendiren, sıkın (kimse).

Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü

Sözlükte kıcığla- kelimesi yoktur fakat anlam yakınlığı olan ve aynı kökten geldiği düşünülen fiiller vardır.

ķıçı-: Kaşınmak.

ķıçın-: Kaşınmak, bir şey yapmayı çok istemek, eli kaşınmak.

ķıçıt-: Kaşındırmak.

işsézniñ kılı **ķıçır**. (s.285)

Kırgız Türkçesi Sözlüğü

Sözlükte kıcığla- kelimesi yoktur fakat anlam yakınlığı olan ve aynı kökten geldiği düşünülen fiiller vardır.

ķıçıla-: Kavga etmek, birine çatmak.

ķıçılaştır-: Kavgaya tutuşturmak, işi kavgaya kadar götürmek.

ķıçık: Gıcık söz, iğneli söz, birisine çatmak maksatlı söylenen söz. (s. 449)

5. Köndürmek: Muhakemetü'l-Lugateyn'de “kandırmak, boyun eğdirmek, yakmak, göyündürmek” anlamı verilmiştir. Bazı kaynaklar fiile “doğrultmak, düzeltmek, ıslah etmek” anlamı vermektedir. İncelenen metinlerde köy- kökünden gelen fiillerin “yanmak” anlamına, kön- kökünden gelen fiillerin “boyun eğdirmek, doğrultmak, düzeltmek” gibi anlamlara geldiği dikkat çekmektedir. Abuşka Lugati'nde küydür- şeklinde yer alan fiil, Tarihî Türkiye Türkçesindeki metinlerde göy-, göyün- göyündür- şeklinde ve “yanmak, yakmak” anlamında

kullanıldığı görülmüştür. Fiil Doğu Türkçesinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını korumaktadır.

EDEBÎ ESERLER

Ak Möör Destanı

Tetiri kıyal tentekti, tez arada **köndürgön**. (s. 45)

Husrev ü Şirin

Sağa hıdmet kılay tēp 'azm kıldım
yol azdım ērse **köndür** men yağıldım (105)

Mu'înü'l-Mürîd

Muḥabbetnîḡ otı bağır **köydürür**
Velîkin ḡabûl teşrifin kēydürür (322)

Nehcû'l-Ferâdis

...Muhammed ümmetinge veliler kelip yol **köndürürler**... (268/15)
... şükür ol Taḡrıḡa kim siz sizlerni İslāmga **köndürdi**... (26/8)

Kasîde-i Bürde Şerhi

... yakılıp ba'zı a'zâsı **küygenige** köḡli **küyüp** yağlayu (27a/11)

Kısasü'l-Enbiyâ

...yolsuzlarḡa yol körgüzdün, boynaḡularnı **köndürdün**. (236v18)

Yunus Emre Divanı

Şunuñ bigi fiḡān itdi ki dāye
Özi **göyüñdi** ol şîrîn-liḡāya (1473)
Özi **göyüñdi** Hürmüz görđi ḡālî
Velî ṡurmaḡa yoḡ idi mecālî (3220)

SÖZLÜKLER

Abuşka Lugati

küy-: Yanmak.

küydür-: Yakmak, göyündürmek. (s. 972-973)

Başkurt Türkçesi Sözlüğü

kün-: Alışmak, razı olmak, boyun eğmek.

kündër-: Alıştırmak, razı etmek, boyun eğdirmek. (s. 308)

Derleme Sözlüğü

göyün-: 1. Yanacak derecede ısınmak, hafifce sararmak. 2. Üzülmek, kederlenmek. (cilt:6)

göyün-: 1. Acımak, içi yanmak. 2. Meyve sıcak nedeniyle yumuşamak. (cilt: 12)

Dîvânu Lugâtî't-Türk

küy-: Yakmak.

küytür-: Yakılması için emir vermek, yaktırmak. (s. 758)

Harezmi Altın Ordu Türkçesi Sözlüğü

köndür- : Yöneltmek, çevirmek.

Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü

kün-: Razi olmak, tasdik etmek, alışmak, alışkanlık edinmek.

kündër-: Alıştırmak, razı etmek, boyun eğdirmek. (s. 239)

Kırgız Türkçesi Sözlüğü

kön-: Muvafakat etmek (ikna etmek), alışmak.

köndür-: Muvafakat ettirmek, uzlaştırmak. (s. 502)

Tarama Sözlüğü

göyün- (göynemek, göynümek, gövünmek, göyenmek): Yanmak.

göyündür-: Yakmak. (s. 111)

6. Söndürmek: Muhakemetü'l-Lugateyn'de anlamına değinilmemiştir. Fiil Abuşka Lugati'nde sön- kökü ile yer alırken Çağataycada söndür-, Eski Türkiye Türkçesi döneminde söyün- ve genişlemiş hâli söyündür- şeklinde kullanılmıştır. Güncel Türkçe sözlükte söndür- şeklinde yer alan fiil Türkiye Türkçesi ağızlarında söyün- ve söyündür- şekliyle kullanılmaya devam etmektedir. Sön- fiili ve bu fiilden türeyen kelimeler bugün hem Doğu Türkçesinde hem Batı Türkçesinde kullanılan son derece işlek bir fiildir. Örneklerinin yer aldığı bazı kaynaklar aşağıda sıralanmıştır.

EDEBÎ ESERLER

Gül ü Hüsvrev

İlâhî baña ol günü bititme

Söyündür çün oda yahduñ tütitme (67a/1810)

Hüsvrev ü Şirin

Ne otta bar habar köydürgenindin

Ne suv añlar özi **söndürgenindin** (45)

Seni tındurmağınça tıñmağay men

Bu ot **söndürmeginçe** yatmagay men (511)

Kasîde-i Bürde Şerhi

Ger közümnîñ yaşı köñlüm otını **söndürme**

Örtegey erdi kamug 'âlemni bir âhım meniñ (6a/10)

Nehcü'l-Ferâdis

...perîşân kılmış yığmış, haymalarını yığmış, otlarını **söndürmüş**...(31/17). Kimnüñ haqqını yandırur-sız tedi erse, çırağını **söndürdiler**. (299/9)

Yunus Emre Divanı

Sır sözü eşkere dinmez anda şu oda göyünmez

Dün ü gün yanar **söyünmez** bu benüm çerâğum anda (172r1)

SÖZLÜKLER

Abuşka Lugati

Söndürmek fiilinin kökü olan sön- fiili yer almaktadır.

sön-: Mum ve ateş sönmek. (s. 999)

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü

söndür-: Söndürmek.

Başkurt Türkçesi Sözlüğü

Genel Türkçede kelime başındaki bütün /s/ ler Başkurt Türkçesinde /h/ olması (Yazıcı, 2012: 760) nedeniyle söndür- fiili hündër- şeklindedir.

hündër-: Söndürmek, motor benzeri şeyleri kapatmak, bitirmek, yok ettirmek. (s. 221)

Derleme Sözlüğü

söyündür-: Söndürmek. Söyündürmek fiili sadece Zonguldak, Bartın, Karabük illeri ağızlarında yaşarken söyün- fiili daha fazla yörede kullanılmaktadır.

Güncel Türkçe Sözlük

söndür- 1. Ateş ve ışığın yanmasına, aydınlatmasına son vermek. 2. Hava veya gaz ile şişirilmiş bir şeyin havasını veya gazını boşaltmak. 3. Tutku ve duyguları yatıştırmak, etkisiz duruma getirmek.

Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü

Çağdaş Türk Lehçelerinden Tatar Türkçesinde ön damak “ö” ünlüsü daha kapalı ve dar telaffuz edildiği (Öner, 2012: 692) için fiil sünder- şeklindedir.

sünder-: Söndürmek, motor benzeri şeyleri kapatmak, bitirmek, yok ettirmek. (s. 424)

Tarama Sözlüğü

söyündür-: Söndürmek. (s. 204)

Türkmen Türkçesi Sözlüğü

söndür-: Söndürmek.

7. Suğlatmak: Muhakemetü'l-Lugateyn'de “hırslanmak, aç gözlü olmak, tamah” anlamına gelen fiil İbn Mevlânâ Veled tarafından hazırlanan Osmanlıca çevirisinde “soğuklatmak” olarak aktarılmıştır. Hırslanmak, aç gözlü olmak, tamah anlamlarında isim ve bu isimden türeyen fiiller Kırgız Türkçesinde güncelliğini korurken Türkiye Türkçesinde sadece Tarama Sözlüğü'nde yer almaktadır. Aşağıda tespit edilen kimi kaynaklar bulunmaktadır.

EDEBÎ ESERLER

Çüy Bayan Hikayesi

...anın kupuya sırduu körkünö **suktangan** da cok. (s. 47)

... Aruuke dağı öz kelbetine köp **suktanıp**, cigitterge kalganda kumarpos ele. (s. 81)

Kutadgu bilig

Özüñ **suklanur** sen ajun ter geli

Ölüm **suklanur** kör seni tutğalı (3619)

Közi tok kişi neñke **suklanmaz** ol

Kişi neñ bile bolsa arsızmaz ol (2722)

Közi tok kerek neñke **suklanmasa**

Közi aç todumaz bu dünyā yese (2200)

Orhon yazıtları

...süledim **sukun** ogılın yutuzın anta aldım... (BK D38)

SÖZLÜKLER

Abuşka Lugati

Suklatmak fiili Abuşka Lugati'nde bulunmamaktadır. “Haris, aç gözlü” manasında suķ kelimesi vardır. (s. 999)

Çağatay Türkçesi

suklat-: Hırslanmak, aç gözlü olmak, tamah etmek. (327)

Dîvânu Lugâti't-Türk

suklat- fiili ile aynı kökten olan sukluk kelimesi vardır.

sucluk : Yeme vb. şeylerde hırs, açgözlülük. (s. 835)

Kırgız Türkçesi Sözlüğü

Suklatmak fiili sözlükte yoktur. Aynı kökten türemiş suktan-, suktandır-, suktant- fiilleri ile suktuk ve suktanuu isimleri vardır. Bunların anlamları şu şekildedir:

suktan-: İmrenerek bakmak, hırs ve haset gözüyle bakmak.

suktant-: İmrendirmek, haset uyandırmak.

suktandır-: bk. suktant (s. 667)

Tarama Sözlüğü

Suklatmak fiili Tarama Sözlüğü'nde yoktur. Fakat bu fiil ile anlam ilişkisi olan kelimeler vardır. Bunlar “kanaatsız, tamahkar, hasis, pis boğaz” anlamlarına gelen şogumsuz ile “hasis, tamahkar” manasında soķ kelimeleridir.

8. Tözmek: Muhakemetü'l-Lugateyn'de yer alan tüz- fiili bazı kaynaklarda töz- şeklinde verilmiş ayrıca manaları da tüz- ve töz- fiillerini kapsayacak şekilde açıklanmıştır. Biz bu fiilleri

iki ayrı başlıkta değerlendirdik. “Sabretmek, tahammül etmek, dayanmak, takat getirmek” anlamlarına gelen fiil töz- fiilidir. Söz konusu fiil Çağataycada töz-, Tatarcada tüz-, Azerbaycan Türkçesinde döz-, Eski Anadolu Türkçesinde döy-, şeklindedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise döz- ve döy- olarak varlığını sürdürmektedir. Metinlerde yer alan örneklerini aşağıda derledik.

EDEBÎ ESERLER

Babür Divanı

Çün yığı yakmas ol aynın cevriğa **töz** yığlama (361)

Husrev u Şirin

Niteg kim kitti şâh şîrîn katından

Firâkda **tözmedin** âh kıldı şîrîn (1865)

Bu künden soñ firâkka **tözmen** ey yâr

İşikin toprağı birle işim bar (3919)

Ki kılıcına ursa **döymez** idi

Çalışda biñi bire şaymaz idi (2552)

Mirzâzâde Mehmed Sâlim Divanı

Döyer mi her ne kadar olsa renciş ü bārın

Mihek-i tecrübe ile cefâdan eţvârın (Tahmis 3)

Gör sille-ğor-ı dest-i kaçâ-yı ğam-ı dehri

âdem mi **döyer** bunca ğam-ı derd ü belâya (Rûbai 6)

Nehcü'l-Ferâdis

Fâtıma aydı ‘Ukâşeniñ köñli neteg **tözer** Peyğâmberni urmağka... (86/7)

Süheyl ü Nevbahâr

Çü ben bu kadar ğuşsa mı yirvenin

Ki gündüz firâkuña **döyervenin** (1952)

Yunus Emre Divanı

Kimse **döymez** bu nazara ‘ışkıla kim pence ura (170v7)

Çün ‘azrâ’îl ine tuta aşşı kılmaz ana ata

Kimse **döymez** o heybete halkdan meded irmez ola (175v4)

SÖZLÜKLER

Abuşka Lugati

töz-: Tahammül ve sabretmek, takat getirmek. (s. 1024)

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü

döz-: Katlanmak, dayanmak.

Derleme Sözlüğü

döy-: Katlanmak, sabretmek, tahammül etmek, dayanmak. (cilt:4)

döz-: Sabretmek, tahammül etmek, dayanmak. (cilt:4)

Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü

tüz-: Katlanmak, sabretmek, tahammül etmek, dayanmak. (s.506)

Çağdaş Türk Lehçelerinden Tatar Türkçesinde ön damak “ö” ünlüsü daha kapalı ve dar telaffuz edildiği (Öner, 2012: 692) için fiil tüz- şeklindedir.

Tarama Sözlüğü

döyme-: Dayanamamak, katlanamamak, tahammül edememek. (s.85)

9. Tüzmek: “Düzmek, dizmek, düzenlemek, sıraya koymak” anlamlarına gelen fiil, Tatar Türkçesinde töz-, Kırgız Türkçesinde tüz-, Türkmen, Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde düz- şeklindedir. Türkçenin her devir ve lehçesinde işlek bir fiil olmuştur. Fiilin yer aldığı bazı kaynaklar aşağıda gösterilmiştir.

EDEBÎ ESERLER

Babür Divanı

Hicr ile könlümüni buzduñ vaşl birle **tüz** mini (489)

Çün ‘ıyş ü neşât leşkeri şaf **tüzdi** (273)

Firâkî ve Husrev ü Şirin

Düzerler gözyaşından havz u bâğı

Yağarlar âh odından çerâğı (18a/493)

Husrev ü Şirin

Kayı perdede şîrîn **tüzdise** çeng

Şâh o perde üze köterdi âheng (4011)

Hanım atınga uşbu pârsî tilni

Çevürdüm **tüzdüm** uş nazm üzre kılını (249)

Kısasü'l-Enbiyâ

... tört bulundın şimâl şabâ kin **tüzer** kindik yıpar yıd yıdlanur yâbân yazı (68r 20)

Mu'înü'l-Mürîd

Çıkarur bu hâtır vesâvislerin

Sürer cümle ğaflet köñülni **tüzer** (361)

Yörimek bu yolda bolup muḳtedâ

Sezâ erdi baba köñüller **tüze** (398)

Nehcü'l-Ferâdis

... çeriglerini, şaflarını **tüzdi** tağı ḥalâyıknı uruşka kondurdı...(71/14)

Riyāzü'd-Devle

Sayr eylediler ulus niçe kün

Asbāb-ı ıarabnı **tüzdiler** tün (173a/7)

sar-ā-sar tüzüp bazm koşkoş bolup

ıarab bādası birle sarhoş bolup (121a/16)

Süheyl ü Nevbahār

Getürdi aña dek ki **düzdi** naķāş

Süheyle sarāy idiser sırrı fāş (352)

Yunus Emre Divanı

Dost baña gelsün dimiş benüm kaydumı yimiş

Ben yüzüm ıarasından teberrükler **düzerem** (119v4)

SÖZLÜKLER

Abuşka Lugati

tüz-: Düzmek, müsavi eylemek, saza ahenk vermek, bezemek, iki kişı arasında anlaşma sağlamak, hatırı hoş olmak. (s. 1028-1029)

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü

düz-: Dizmek.

Derleme Sözlüğü

düz-: 1. Bir sanatla ilgili aygıtları tamamlayarak bir yere kurup işlemeye başlamak. 2. Bir şeyi hazırlamak, eksikleri tamamlayıp yapmak. 3. Düzene koymak, süslemek. 4. Ağacı yontmak, yontarak bir araç biçimine sokmak. 5. Dizmek (ipliğe boncuk vb. şeyleri). 6. Uydurmak. 7. İki kişinin arasını bulmak, düzeltmek. 8. Şişmanlamak. 9. Düzmek, yazmak. 10. Düzmek, tanzim etmek, sıraya koymak. 11. Süslemek, giydirmek. (cilt: 4)

Dīvānu Lugāti't-Türk

tüz-: Düzenlemek, düzeltmek. (s. 914)

Güncel Türkçe Sözlük

düz-: 1. Bir gereksinimi karşılamak amacıyla birçok şeyi birbirini tamamlayacak biçimde bir araya getirmek. 2. Düzene sokmak, düzene koymak, sıralamak, elverişli, uygun bir duruma getirmek. 3. Şiir, destan, şarkı vb. yaratmak, oluşturmak, meydana getirmek. 4. Uydurmak.

Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü

Çağdaş Türk Lehçelerinden Tatar Türkçesinde ön damak “ü” ünlüsü daha geniş ve açık telaffuz edildiği (Öner, 2012: 692) için fiil tözel- şeklindedir.

töz- fiili yoktur ancak töz ismi ve tözel-“ kurulmak, inşa edilmek”, tözet- “düzeltmek, onarmak” şeklinde fiilin genişlemiş şekli vardır.

Kırgız Türkçesi Sözlüğü

tüz-: Düzmek, yoluna koymak. (s. 777)

Tarama Sözlüğü

düz-: 1. Dizmek, ipliğe geçirmek. 2. Yapmak, meydana getirmek, tertip, tanzim etmek. 3. Hazırlamak. 4. Telif etmek, nazmetmek. 5. Düzeltmek, tashih etmek. 6. Düzen vermek, akort etmek. 7. Süslemek, donatmak.

Türkmen Türkçesi Sözlüğü

düz-: Dizmek.

10. Yadamak: Muhakemetü'l-Lugateyn'de yer alan fiile kaynaklarda “arıklamak, yorulmak” anlamı verilmiştir. Muhakemetü'l-Lugateyn'in İbn Mevlânâ Veled tarafından hazırlanan Osmanlıca çevirisinde fiil “yadırgamak, içtinap etmek” manasındadır. Abuşka Lugati'nde “zayıflamak”, Harezmi Altın Ordu Türkçesi Sözlüğü'nde “gayret etmek, yorulmak”, Türkmen Türkçesinde “yorulmak”, anlamındadır. Türkiye Türkçesinde “mustarip olmak” anlamında yalnızca Tarama Sözlüğü'nde bulunmaktadır. Fiilin yer aldığı bazı kaynaklar aşağıda sıralanmıştır.

EDEBÎ ESERLER

Gurbaağa ve İçyaan

Men hem suvuñ içinde gezip **yaadadım**. (s. 286)

SÖZLÜKLER

Abuşka Lugati

yada-: Zayıflamak.

yadat-: Zayıflatmak. (s. 811)

Çağatay Türkçesi

yada-: Mustarip olmak, üzülmek, zayıflamak. (s. 332)

Harezmi Altın Ordu Türkçesi Sözlüğü

yada- : Gayret etmek, yorulmak.

Kazan-Tatar Türkçesi sözlüğü

yada- fiili bulunmamaktadır. Ancak fiilden türemiş hâli yadav ismi bulunmaktadır. Yadav “zayıf, cılız, halsiz” anlamındadır.

Kırgız Türkçesi Sözlüğü

Ortak Türkçede ön seste bulunan /y/, Kırgız Türkçesinde diş eti-ön damak ünsüzü /c/ ye döndüğünden (Kasapoğlu, 2012: 495) fiil cada- şeklindedir.

cada-:1. Nefret etmek, iğrenmek. 2. İstidatsız, aciz olduğu anlaşılmak. (s. 161)

Tarama Sözlüğü

yada-: Mustarip olmak. (s. 241)

Türkmen Türkçesi Sözlüğü

yaada-: Yorulmak.

yaadat-: Yormak.

Sonuç

Türkçe, oluşumundan 11. yüzyıla kadar tek bir yazı dili idi. Zamanla batıda Oğuzcanın, doğuda Çağataycanın yazı dili hâlini almasıyla Batı ve Doğu Türkçesi olarak iki ana kola ayrılmıştı. Aynı atadan meydana gelen bu iki farklı yazı dili gerek sunî gerek doğal bir takım etkenler nedeniyle bugünkü çoklu halini almıştır.

Çalışmamızda Türkçenin ortak bir geçmişe sahip olduğu gerçeğinden yola çıkarak Muhakemetü'l-Lugateyn'den seçtiğimiz fiillerin ortak Türkçe dönemlerinden bugüne gelinceye kadar varlığını ne ölçüde koruduğunu araştırmaya çalıştık.

Yaptığımız çalışmadan elde ettiğimiz sonuçlar kısaca şöyle maddeleştirilebilir.

1. çıda- fiili Güncel Türkçe Sözlük'te sadece fiilden türemiş isim şekliyle yer alırken Kırgız Türkçesinde varlığını sürdürmektedir.

2. kada- fiili Güncel Türkçe Sözlük'te yer almamaktadır. Doğu Türkçesinde işlek olarak kullanılan fiil Türkiye Türkçesi ağızlarında da işlekliliğini korumaktadır.

3. kazgan- fiili Türkiye Türkçesinde kazan-, Azerbaycan Türkçesinde qazan-, Türkmen Türkçesinde gazan-, Başkurt Türkçesinde kazan-, Kazan-Tatar Türkçesinde kazgan- ve kazan- şeklinde varlığını korumaktadır.

4. kıcığla- fiili Güncel Türkçe Sözlük'te gıcıkla- şeklinde yer almaktadır. Kırgız Türkçesinde kıcıla-, kıcılaştır- şeklinde, Tatar Türkçesinde kıcı-, kıcın-, kıcıt- şeklinde varlığını korumaktadır.

5. köndür- fiili “yanmak” anlamı ile Türkiye Türkçesi ağızlarında göyün- şekliyle varlığını korumaktadır. Kırgız ve Tatar Türkçelerinde ise “razı etmek, boyun eğdirmek, alıştırmak” anlamlarında kön-, köndür- şekliyle kullanılmaktadır.

6. söndür- fiili Güncel Türkçe Sözlük'te yer alan işlek bir fiildir. Azerbaycan, Türkmen, Başkurt, Tatar Türkçelerinde varlığını korumaktadır.

7. suqlat- fiili Güncel Türkçe Sözlük'te yer almamaktadır. Kırgız Türkçesinde suktan-, suktant-, suktandır- şekilleriyle kullanılmaktadır.

8. töz- fiili Güncel Türkçe Sözlük'te yer almamaktadır. Tatarcada tüz-, Azerbaycan Türkçesinde döz-, Türkiye Türkçesi ağızlarında ise döz- ve döy- olarak varlığını sürdürmektedir.

9. tüz- fiili Tatar Türkçesinde töz-, Kırgız Türkçesinde tüz-, Türkmen, Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde düz- şeklinde varlığını korumaktadır.

10. yada- fiili Türkiye Türkçesinde “mustarip olmak” anlamında yalnızca Tarama Sözlüğü'nde bulunmaktadır. Kırgız ve Tatar Türkçesi sözlüklerinde yer alan fiil Türkmen Türkçesinde yaada- ve yaadat- şeklinde varlığını korumaktadır.

İncelediğimiz fiillerin dört tanesi Güncel Türkçe Sözlük'te, dört tanesi Derleme Sözlüğü'nde varlığını korurken iki tanesi her iki sözlükte de yer almamaktadır. Fiillerin

çoğunluğunun varlığını koruduğu, Batı Türkçesi ve Doğu Türkçesinde kullanılmaya devam ettiği açıktır.

KAYNAKLAR

- Akdemir, Y. (2015). Kemâleddîn Hüseyin Harezmî'nin Çağatay Türkçesiyle Kasîde-i Bürde Şerhi (İnceleme-Metin-Çeviri-Gramatikal Dizin) Doktora tezi., Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Arat, R. R. (2014). Edib Ahmed bin Mahmud Yükneki, Atebetü'l-Hakâyık. Ankara: TDK Yayınları.
- Argunşah, M. (2014). Çağatay Türkçesi, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (2014). Nehcü'l-Ferâdis Dizin-Sözlük. Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (1997). Kışaşü'l-Enbiyâ Giriş-Metin-Tıpkıbasım. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1999). Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi cilt: II-III. Ankara: TDK Yayınları.
- Aydın, M. (2018). Mirzâzâde Mehmed Sâlim Divanı Sözlüğü (Bağımlı Dizin ve İşlevsel Sözlük). Doktora tezi, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.
- Babacan, V. (2013). Yûnus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye'si ve Dîvân'ı (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin). Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Bayram, A. (2017). Firâkî ve Husrev ü Şîrîn'i (İnceleme-Metin-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük). Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bulut, S. (2017). Asya Coğrafyası'nın Büyük Edibi Ali Şîr Nevâî'nin hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve Türk Dili'ne katkıları. Akademik Sosyal Araştırmalar.
- Cebeci, C. (2018). Asanbek Stamov'un Çüy Bayanı hikâyesi üzerine bir dil incelemesi (aktarma-inceleme-dizin). Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Demirci, Ü. Ö. ve Karşlı, S. (2014). Kutb'un Husrav u Şîrîn'i (Dizin). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Dilçin, C. (Ed.) (2013). Yeni Tarama Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Durmuş, M. (2002). Ak Möör Destanı (Transkripsiyon-Aktarma-Gramatikal Dizin). Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eckmann, J. (2014). Nehcü'l-Ferâdis Tıpkıbasım-Çeviri Yazı. Ankara: TDK Yayınları.
- Eckmann, J. (1996). Harezm,Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). Dîvânü Lugâtî't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin). Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (2013). Orhon Abideleri İnceleme. İstanbul: Boğaziçi.
- Güney, S. (2013). Riyâzü'd-Devle (Giriş-Metin-Dizin). Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Güzeldir, M. (2002). Abuşka Lugati Giriş-Metin-İndeks. Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- İşıtman, İ. R. (1941). Ali Şîr Nevâî Muhakemetü'l-Lugateyn. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaçalin, M. (2011). Niyazî, Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar (Giriş-Metin-Dizinler-Tıpkıbası). Ankara: TDK Yayınları.
- Kızıлтаş, M. (2018). Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi (Tenkitli Metin-Bağımlı Dizin ve İşlevsel Sözlük). Doktora tezi, Bitlis Eren Üniversitesi/Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis.
- Korkmaz, Z. (2017). Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi. Ankara: TDK Yayınları.
- Kut, G. (1989). Ali Şîr Nevâî. Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 2, s. 449-453, İstanbul.
- Levend, A. S. (1968). Ali Şîr Nevâî IV. cilt. Ankara: TTK Basımevi.
- Orkun, H. N. (1994). Eski Türk Yazıtları. Ankara: TDK Yayınları.
- Öner, M. (2015). Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). Başkurt Türkçesi Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, R. (1997). Ali Şîr Nevâî'nin Dili Hakkında. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, 1995 (43), 369 – 376.
- Şeker, K. (2019). Kerim Tinçurin'in Hikâyeleri Üzerine Tatarca Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin). Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Tekin, T. (2014). Orhon Yazıtları. Ankara: TDK Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1994). Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl (Gramer-Metin-Sözlük). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Toparlı, R. ve Argunşah, M. (2014). İslam Mu'înu'l-Mürîd. Ankara: TDK: Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınları.
- Yücel, B. (1995). Bâbü'r Dîvânı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım). Ankara: TDK
- Yudahin, K. K. (2011). Kırgız Sözlüğü (A. Taymas, çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden ulaşıldı.
- Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları. <http://pauctle.com/> adresinden ulaşıldı.